

AITA PIERRE LHANDEREN MENDEHURRENA

AITA PIERRE LHANDE-REN MENDEHURRENA
1877-1977

Zalgize-n (Zuberoa), 1977 - VII - 10

Euskaltzainburuaren agurra

Zalgizeko jaun mera

Jaun erretore

Euskaltzaindikiko jaun

eta Pierre Lhande aitaren gorazarre hunetara etorri zaren
 ten guztioi:

Agur bero bat eta egun on digula Jainkoak!

Aita Lhanderen oroitzapenak biltzen gaitu hemen.

Atzoko egunez, hain zuzen, bete ziren ehun urte hura sortu zela. Mende-muga hori gogoratu nahiz, ospaketa hau muntatu du Zalgizeko herriak Euskaltzaindiarekin batean.

Pierre Lhande ez zen hemen sortua, Baionan baizik. Baina hemen zituen bere sustraiak. Amañik bazuen jauregi bat Zalgizen, eta Lhande bere hartzaroan usu etorri ohi zen hunera. Eta hemen, hemengo haurrekin jostatuz eta bere amañiren laguntzaz, Zuberoako euskara ikasi zuen. Bere euskal hiztegi ederraren aitzinaldean hitz hauk jarriko ditu gero: "Graxi Lhande, ene amañi zenaren oharmentxetan, erakatsi zeitadalakoz haurrian Jinkuaren othoizten üskaraz".

Guillaume Eppherre jaunak, berriz, Lhanderen oroitzape-
 nez egin zuen mintzaldi gozoan hara zer esaten digun: "Aita Lhande eta Ziberoua, bat dirade goure gogo-bihotzetan. Eta haatik, ountsa kasu egin eta, ikhouston dugu Aita Lhande-en bizitzia igan dela noun-nahi salbu Ziberouan. Bena Ziberouan zutian erroak barna sarthurik, Ziberouan zian bethi bihotza, Ziberouan bere indar-hargia, Ziberouan ere egin du bere phausia".

Ederki esana. Izan ere non ez da bizi izan Aita Lhande? Nongo bazterrak ez ditu ikuskatu? Zer lan harrigarriak ez ditu egin, edo eragin? Zenbat liburu, liburuxka, artikulu eta abar ez ditu izkribatu, bai euskaraz, bai frantsesez, espainolez eta abar? Eta euskara ere, ez bakarrik Zuberoakoa, baita beste euskara muetak ere meneratu eta erabili izan ditu, hala-nola Gipuzkoakoa.

Bere bizitzean gainti Aita Lhande anitz erresuma eta nazionetan egona da: Frantzian, Espainian, Belgikan, Angletteran, Holandan, Madagaskar-en, India-n, Hegoaldeko Ameriketan...

Haren liburu eta iskribu mordoak bana-banaka aipatzen, haren prediku eta apaiz lan izigarriak xeheki kontatzen hasiko banitz, ez genuke bilkura hau bihar artio finituko.

Baina 57 urterekin eriak joa gelditzen da. Harrezgero ezindua egonen da. Beraz, hogeit eta gehiago urtez eritasun luze eta astuna jasan du, etsenploa guri emanaz lanean bezala baita sofrikarioan ere.

Ikusten duzuenez, anitz saiets eta alderdi ditu Aita Lhanderen bizitzeak, zein baino zein ederragoak eta guretzat irakaspenez beteak. Eni ez dagokit horiek guztiak barnatzea. Gero entzungo ditugu bi mintzaldi. Euskal Hiztegia egiten Lhanderen lankideetako bat Lafitte jauna izan zen. Eta hark eginen du hitzaldi hoietarik lehena. Aita Lhandek behiala bezala, egun Zuberoaren alxia Euskaltzaindian Jean Louis Davant jaunak dauka, eta hunek egingo du bigarrena.

Haatik hizño bat esan nahi dut, gaingiroki esana izango bada ere, Euskaltzaindian eta euskal alorrean Aita Lhanderi zor diogunaren deskargutzat eta aitormenez.

* * *

Aita Lhanderen bizitzean badira hamar urte —1911n hasi eta 1921. artio, alegia— bereziki Euskal Herriari emanak, nahiz eta hoiek ere ez osoki. Urte hoietan Hondarrabian bizi zen eta gero Hernanin Jesuisten ikasetxeetan irakasle. Orduan ere ez da beti Euskal Herrian egongo: Jesuisten hirugarren urtea egitera Belgikara joanen da, eta bai gerla handian ere parte hartu beharko du.

Gipuzkoan bizi zeneko denbora horretan ezagutu zuen Aita Lhandek Hegoaldeko Euskal Herria, eta ezagutzak eta harremanak egin zituen aldi hartako euskaltzale suharrekin: Domingo Agirre, Azkue, Urquijo, Eleizalde, Altube, Eguzkitza, Intza, "Larreko" eta abar. Gipuzkoako euskal mintzaira ikasiko du eta baita hartan idatzi ere. *Yolanda* liburua lehenik frantsesez *La Ferronnerie d'Ameznabar* izenez egina, eta gero egileak berak Gipuzkoako euskarara itzulia da.

Garai hartako anitz aldizkaritan lanak ditu Lhandek. *Eskualduna*, *Euskalerrriaren Alde*, *Euzkadi*, *Revue Internationale des Etudes Basques*, *Jesusen Biotzaren Deya*, *Pueblo Vasco*: agerkari hauen bildumak aztertzen dituenak Aita Lhanderen izenez topo egingen du.

Orduan sortzen da Euskaltzaindia ere, Euskararen Akademia. Hasiberri hartan 12 ziren euskaltzainak edo académiciens direlakoak. Eta hoiien artean Aita Lhande izan zen bat, Zuberoaren izenean izendatua, hain zuzen.

Bai. Aita Lhande izan da lehena Zuberoaren alxia gure batasunean eduki duena; eta bigarrena, haren ondoan, Guillaume Eppherre, eta orai, hirugarrena, Jean Louis Davant jauna.

1920an Euskaltzaindiaren kazeta *Eusker*a agertzen hasten da, eta hortarako ere, kazeta horren arta izateko, alegia, Aita Lhande ezartzen dute. *Eusker*a-ren lehen zenbakiak Aita Lhandek prestatu eta Frantziako Tolosa hiriko inprimeria batean —Imprimerie et Librairie Edouard Privat— inprimaraziak dira, aldi hartan hango Faculté des Lettres-en euskaren irakasle zelarik.

Domingo Agirre hil zenean hitzaldi bat egin zuen Lhandek hari buruz Gipuzkoako euskeraz, eta Euskal Esnaleak argitaratu zion. Eta badu oraino beste bat ere "Gure orma zaarra", Euskal Esnale horrek berak ager arazia.

Frantziako Tolosara harat-hunatak egiten zituen Lhandek bere eskolengatik, eta halako batean, Lhanderen mintzaldi baten ondotik, handik itzultzerakoan Espainiako gobernamentuak ateak hertsizizkion. Egoitza hura horrela finitu zen.

Geroztik Tolosan eta Parisen egonen da bereziki.

Baina euskal gaiari gagozkiola, Lhandek baditu beste bi lan, aipamen berezia merezi dutenak. Bat, Etxahuni eskainia:

Le poète Pierre Topet dit Etchahun, 1946an Eskualtzaleen Biltzarrak agertua, eta bestea *Dictionnaire Basque-Français*, liburu bikain eta baliosa, Parisen 1926an emana.

Egia da bai bata eta bai bestea ere lankideei esker burutuak direla. Egia da, halaber, Etxahunen lana, egun, Haritschelharren obraren ondotik, gainditua dagoela, baina hala izaten dira kontuak kultura eta jakintzaren alorrean. Elkar lanean, batak egin duenari besteak eratzekiz egin ohi da etxea. Baina hortarako norbaitek eman behar du lehen urratsa, eta hori Lhandek egin zuen.

Orobat esan behar da Hiztegiari buruz. Lehen asmoa eta plangintza Lhanderenak dira. Eta lana burutu zuten lankideak Lafitte eta Aranart jaunak izan ziren, zeren ordurako bera Parisen baitzen osoki bere apez lanetara emana. Baina horregatik hiztegiaren arrangura ez zitzaion Lhanderi behin ere gogotik joan. Sarri etortzen omen zen Parisetik bere lankideak sustatzera eta bai saristatzera ere. Eta azkenik berak inprimarazi zuen liburu eder hau Pariseko Beauchesne editorial famatuan. Zuzen eta bidezko da hiztegi hori hainbeste aldiz erabiltzen dugunok, egun, Lhande eta haren lankideei geure eskerrona ager diezaiegun.

* * *

Dohain eta ahalmen handiko gizona Aita Lhande. Parisen bere prediku eta lanetan berak nahi zukeen baino ere arrakasta gehiago izaten omen zuen. Dohain hoiek baliatu nahiz bere nagusiek hainbeste lanetara jarri zuten, baina bihotza Euskal Herrian zuen beti ere, eta bere predikuetan sarri egiten omen zuen Euskal Herriko oharmentxa bat edo beste. Eta bere azken pausua ere hemen egin zuen, Atarratzen hil baitzen (1957an).

“Bere ahalen bethian zen denbora beno handiago izan beita Aita Lhande Euskaldun suharra, ezinian kausitu delarik”: hala idatzi du Guillaume Eppherrek.

Gizon handi hau ohoratzeko eta harengandik ikasbide hartzeko da egungo gure bilkura. Aita Lhande bezalako gizonak ematen dituen herria segurik laxokerian ezin hil daiteke.

AITA LHANDE-REN LANEZ

1977 - VII - 15

P. Lafitte

Ziberotar batek hain ederki aipatu baitauku Aita Lhande zenaren bizitzea, haizu dakiola manex bati izkiriant handiaren lanez laburzki bada laburzki, zerbaiten erraitea.

Gazte-gazte danik hasi zen Pierre Lhande literaturari ohartzen; Mauleko ikastegian erdarazko bertsuak jada ontzen zituenaz geroz, hamalau —hamabortz urtetan—. Bainan Baionako Semenari handian lotu zitzaion hogoi urtetara gabe izkiriatzeko sukar handia: poesiak, kondairak, kantikak burrustaka barreatzen zituen aldizkari katolikoetara, dena bizi, fede eta pindar. Ez ziren beharbada denak aldi oroz arras zohituak hastapen hartan, bainan erakusten zuten luma erabiltzale gazte norbait handi izaiteko bidean zela. Luza gabe landarea zuhaiztu zen, muskil, lore eta fruituak ausarki emaiten zituela.

Uzta hortaz mintzatzean, obrak ez baiginituzke nahas-mahas aipatu nahi, elgarretarik berexiko ditugu:

Eskuaraz eman dituen lanak; erdaraz, bainan euskalgaiez eman dituenak; erdaraz bertze gai hainitzez eginika-koak.

I

Euskarazko lanak

Egia erran, Aita Lhande-k ez du utzi euskarazko obra guti baizik. Bertsez doi-doia bortz kobla Aita Aizpuru adixkide bati buruz. Hitz laxoz Xuberoko euskaraz, *Euskaldun ona* deitu astekarian zenbait berrixka; 1915-ean Baionako apezpikuaren gutun bat itzuli zuen; 1917ean Curutchet aphezaren hil mezan Onizen eman mintzaldia ager-arazi zuen; jalgi zuen ere dei bat: "*Uskaldün güdükariéntako güthünak.*"

Lapurdikoko mintzairerian, hitzaldi bat: "Eskuara eta Eskualzainak". Gipuzkoako euskara zitzaien errexena: euskalki hortan egin ditu bi hitzaldi: *Gure orma zaharra* eta *Aguirre irakurzaikaria*, berak nobela bat ontu du "Yolanda", eta bi urtez Euskalzainen agerkaria *Euskera* kudeatu du, beti gipuzkeraz, arta handienarekin.

II

Erdaraz euskal-gaiez

Aita Lhandek Euskal-herria maite zuen bihotz-bihotzez eta ezagut-arazi nahi zuen gure lurra kanpokoeri; hortakotz naski erdaraz ari izana da euskal gaien erabiltzen.

Bertsuz publikatu zituen bi poema: *Le voeu d'Ythurralde* eta *Les Tourterelles du Père Anchieta*. Gaineratiko guziak hitz laxoz.

Argitan eman ditu gure aspaldiko orroitzapen ilunak *L'énigme basque* eta *La Madeleine de Tardets* aipatzean.

Gutarteko ohidurez, nasaiki mintzatu da: goretzi du euskal etxondoaren iraupena, hiru titulupean: *Autour d'un foyer stable*, *Autour du Foyer basque* eta *Le Pays basque à vol d'oiseau*. Lan nausi pare baten medioz (*L'âme basque: La hantise de la mer* eta *L'Émigration basque*) erakutsi du nola euskaldun hainitz herritik lanketa joaiterat ekarriak diren. Eskual-Herriko hil-hobi zaharren berezitasunaz ixtudio eder bat ager-arazi du: *La tombe basque*.

Pilotaz bi hitzaldi utzi ditu: *La pelote* eta *Notre jeu national*. Behin azaldu izan du ere: *Le théâtre en plein air*.

Bere euskal-literatura lanetan zenbat herritar ez ditu goretzi: Azkue, Aguirre, Pio Baroja, Luis Elizalde, Campion, Julio de Urquijo, Salaverria, Aranaz Castillanos, Martin Hiri-barren, Maurice Harriet eta abar.

Bereziki Etxahun Barkoxe ospatu du gain-gainetik, kasik piztu du, haren koblak bilduz eta Larrasquet-ekin publikatuz eta horrela bidea idekiz Haritschelar jaunaren obra handiari.

Erran gabe doha Iñaki eta Xabier bi saindu euskaldunak ez zaizkola sekulan ahanzi.

Bere nobeletan eta ipuinetan euskal-herria sartu du ahal zuen guzietan: ikus *la Ferronnerie d'Ameznapar*, *Mirentxu*, *Yolanda*, *Bilbilis*, *Le moulin d'Hernani*.

Bainan Aita Lhande-ren euskal obrarik handiena izan da haren euskal-hiztegia, 1.117 paia dauzkana, Xubero, Baxenabarre eta Lapurdiko 60.000 hitzez goitirekin. Lan horri buruz bazuen berak bildurik eta bil-arazirik hainitz eta hainitz nota balios. 1.926-ean hasi zen Dictionnaire basque-français horren argitaratzen, bainan berrehun bat paia ateratu-ta, gelditu zen ezin jarraikiz bertzelako sailek itoa baitzen. Eskualzale guziak penatuak ziren. Eta egun batez, Aranart apezak eta biek deliberatu ginuen gure laguntza eskainiko giniola Aita Lhande onari. Onhartu zaukun eta bere nota guziak igorri zauzkigun berehala: 1.938-an hiztegia bururatua zen: atsegin hartu ginuen eta aita jesuistak nolaz ez?

III

Erdarazko bertze lanak

Aita Lhande ez zuten Pariserat bildu eskualzale gisa, bainan apez-lanetarat. Aitzinean ere egin zuen apez-lan, eta jalgi zituen araberako liburuak. Gazte altxatzen ari izanik, *Jeunesse* izkiriatu zuen erakusteko nola iduk gaztekilakoa; *Luis* nobelan ikus ditake nola ama batek, nahas eta gal dezaken bere semea: *Mon petit prêtre* nobelan aldiz nola amak salba dezaken. *Fils de Dauphin* eta *Les lauriers coupés* familiaren batasunari buruz eginak dira. *Un maître humaniste: Le Père Longhaie* liburuak orroit-arazten du jesuita predikari gaiek ukaiten zuten erakaspena. *Les Mouettes* nobelak erizainen eginbideak aipatzen ditu alegia deus-ez. *Les Mémoires d'un écureuil* liburuak ere badu bere zuhurtzia.

Pariserat-eta, Aita Lhandek aurkitu zuen nun zer egin. Dubois kardinaleak galde egin zion iker eta sala zezan hiri nausiaren inguruetakoa miseria gorria, hango eliza eta apez eskasa, bainan ere han gaindi zerbait ongi egiterat ari zirenen merezimendua. Gure ikertzale suharrak bazterrak inarrosi zituen bere artikulu, hitzaldi eta hiru liburuekin: harrigarriko arrakesta ukan zuten *Le Christ dans la Banlieue*, *Le Dieu qui bouge* eta *La Croix sur les fortifs* izenekoek. Ohart ondorioreri: Bortz urtez eraik-arazi zituen 52 eliza, 90 gazteen bil-toki, 52 parropia-etxe, 40 eri artategi, 12 eskola, 8 haur baratze eta 14 haurtegi.

Bigarren sail bati lotu zen Aita Lhande: Radioz predikatzeiari, ordu arte Frantzian segurik nehor ez baitzen atrebitu

lan hortara. Hitzaldi argi, xehe, hunkigarri horiek bazuten aditzale, eta inprimaturik atxiki nahi baitzituzten asko jendek, hamalau liburutan agertu ziren: *l'Évangile par dessus les toits*, *Le bon Pasteur*, *Les pauvres dans l'Évangile*, *Les béatitudes* eta abar.

Bainan zenbaitek estimatzen zuten leku soberaxko bazaukala hiri nausian, eta Paris-etik urrundu behar zela. Buruzagiek itsasoz haindirat igorri zuten ohorezko itxura guziekin, mezulari handi gisa Ameriketara, Madagascargartera eta Indiarat. Bera onhartua zen jokoaz bainan bazoan umilki eta pidaia bakotzak emaiten zion liburu berri baten parada. Horrela sortu ziren: *La France rayonnante*, *Argentine*, *Chili*, *Uruguay*, *Madagascar* eta *l'Inde sacrée*. Zorigaitzez, kurrida horiek funditu zioten osagarria: odolak jo zion bururat. Zenebit astez mintzoa galdurik, hasi zelarik berriz mintzatzeko, euskara jin zitzaion ezpainetarat, geroago anglesa, azkenean frantsesa.

Erran dugunetik ezagun ahal da egun omentatzen dugun jakintsunak ezinago ohoratu dituela Eliza, Jesusen konpainia, euskalzaindia eta Euskal-Herri guzia.

AITA LHANDE ZENAREN BIZIAZ

1977 - VII - 14 (??)

J. L. Davant

Aita LHANDE zenaren bizia zer izan den aipatzeko, Jaun erretorak bost minüta deizt eman. Egia da, pheredikü llabü-
rrenak direla hoberenak, eta düda gabe estimatienak, baizka-
ritako tenorean phürü..

Haboroxago hartüko dit halere, lan horren ontsa egiteko
behar bainüke laueta-hogei urte. Ezi, laueta-hogei urtez
bizi izan zen Aita Lhande, eta bere denbora ontsa beterik
ziküzün pausatü.

Bera Baionan sortü zen, diala ehün urte arren. Baina
etxeakoak Xiberotar plaiñak zütian. Zalgizen handitü zen,
abantxü mündü orotan ebili, Atarratzeko ospitalean hil, eta
orain heben dago, Zalgizeko hil-herrietan pausian, arrapiztia-
ren haidürü.

Aitaren aria *BASAGAITZ* deitzen ümen züzün, erran nahi
baita "OIHAN GAITZ". Baina *ALLENDE* izeneko seme bat
familia hortan sortürrik, meriako enplegiak uste üken zian
familiaren izena zela hori, eta paperetan *LHANDE* izkiribatü
zian.

Ikusten da lehenagoko denboretan, gure kartieleko jentea
ez ziela ontsa ezagützen kargüdünek. Baina alde hortarik,
hanitx aitzinatü ote gira geroztik? Ez lüke üdüri, zeren diala
aste zonbait, Baiona hortan eüskaldün artzaiñek ikusi die
oraiko kargüdünek ere zoin gaizki ezagützen dien mendi kan-
tüko jentea. Eta ikusi badie, ikusi, batek, atarrastar gazte
batek, bista ere du abantxü han ützi...

Zer nahi gisaz, izen ederra da Lhande izena, apez eüskal-
zale famatiaren denboran orok Xiberoan "LLANDE" erraiten
ziena.

Horren ama, Paulina *HEGUY*, Montibideon sortürrik zen, eta gazterik Xiberoala jinik. Gazte denbora Mendikotan igeran zian, amaren aldeko jauregi xaharrean, de *MENDITTE* familiatik baitzen hau.

Apezaren aita, lehenik Paulinaren ahizparekin esposatü zen, eta bi alaba üken zütien. Gero, alargüntürrik, Paulinarekin ezkontü zen, eta hiru seme üken zütien: horietarik lehena, Pierra Lhande famatia, egünko süjeta.

Baionan jarri zen familia. Aitá, Jan-Pierra Lhande, atarrastarra, komersanta zen: orain erran ginero kinkaillera zela, ezi zer nahi tresna eta gaiza erosten eta saltzen zian. Eüskara ontsa baitaki, bere sal-erospenak bestaldeko Eüskal-Herriala hedatzen dütü, bereziki Elizondoko kartielian, Baztaneko ibarrean. Hor hiltzen da, ostatü batetan, kolera izeneko eritarzün gaiztotik, berrogei-ta-bost urtetan.

Alargüntsa gazteak, xerka joanik, korpitza kontrabandan gibel ekarten dü, karabineroen südür petik: gizonek üsü ez dügün kuraje bat irakusten daikü hor emazte horrek eta, bere pena izigarrian, etsenplü ederra emaiten!

Paulinak 29 urte zütian, eta Pierrak zortzi. Zalgize Apatian jarten dira, etxe hori bere dotean baitzian emazte gazteak. Bere hiru semeak eta bi llobak ahal bezal haziko dütü alargüntsak, eta hanitx ontsa altxatüko ja. Pierra Mauleko kolejoan ibiliko da, hantik ezkapiko ere behin.

Seminario handian ere, ez da beti "amen" erraile haietarik, eta kanpoa üken baino lehen, berak hartzen dü.

Har gatik, apezteko deia edo bokazionea egiazki baitü, Jesüitetan sartzen da, eta hor büriala heltzen, beste bi Eüskaldün handiren ondotik. Horik dira Iñigo *LOHIOLAKOA* eta Frantses *ETXABERRIKOA*.

Jesüiten ordrea, "Jesüsen Konpaiñia", Iñigo Lohiolakoak zian asmatü eta eraiki, diala lau gizaldi edo mente. Laster horren kantian agertü zen Nafartar gazte bat, Frantses Xabierrekoa, erran nahi baita Etxaberrikoa, azken mentetako misionistik handiena.

Xabier edo Etxaberriko jauregi zaharra hortxe berean dügü, mendiaren beste aldetik, Erronkariko ibar zolan.

Eta egün gure artean dügü Aita Andoni *ZABALA*, beste Jesüita ezagün bat, kantore ta kobla biltzalea, librü egilea,

Eüskaltzain osoa, orain Xabierren bizi dena, gure aizo lehen, Nafarroako hegal hortan.

Ikusi dügü nola Pierra Lhande-ren aitak Eüskal-Herriaren batarzüna obratü zian bere komerzioan. Semeak ere bide bera hartüko dü, beste mündüko aferetan.

Eüskara Xiberoan ikasirik heintto bat, hobeki lantüko dü Gipuzkoako Hernanin eta Ondarrabian, hanko ikasgietan irakasle egonen baita urte zonbaitez. Gipuzkoarrez ariko da hanitx ontsa.

Euskaltzaindia edo Euskal Akademia eraiki zielarik, mente honen hemeretzian, Xiberoaren izenean haitatü zien bestaldeko euskalzale handienek. Eüskaltzaindiko agerkaria bi urtez antolatü zian, Gipuzkoarrez.

Ber denboran, Xiberoko mintzajeari esker handia zaion. Popüliaren erraiteko manerak biltzen zütian arraheinki. Eta bere "dictionnaire" edo hiztegi handian, üsü ikusten da, hitz baten ondotik, "Zalg." llabürpena, kakoen artean, erran nahi baita hitz hori Zalgizen bildürrik ziala.

ETXAHUN Barkoxe oso ahatzerik baitzen, mesperetxatürrik ez zelarik, Aita Lhandek zian altxatü, haren orhitzapena arrapiztü, haren ohorea xahatü, haren kantoreen biltzeko lanak hasi... Koblakarien artean gora baldin bada orain Etxahun xaharra, Aita Lhande-ri zor daiogü lehen-lehenik.

Honek ere Euskal-Herria gatik üken zian nahi gabe zer-bait. Eüskaldünen alde egin zian mintzaldi baten ondotik, Espainiako goberniak jakinarazi zaion ez zela haboro ontsa ikusirik Bidasoaz haraintian. Honaintiala ützüli behar üken zian, arren.

Arte hortan, Hernani eta Ondarrabia ützirik, Cadix-en ondoan ere egon zen, Puerto-de-Santa-Maria-ko kolejioan. *Herri hortan egon dira, azken urteetan, beste Euskaldün famatü eli bat: Burgos-eko auzian hiltzera kondenatürrik, Montorieser esker bizia salbatü zien haietarik zonbait...*

Gero, denbora batez (1925-1930), prauben apeza izan zen Parisen eta üngürünetan. Han jente xeheen miseria eta Jainkorik gabeko bizia ezagütü zütian. Haien alde erauntsi zian sü eta khe, eta ez elhez bera, baina obraz halaber:

80 lür eremü erosi zütian, 52 eliza altxatü, 90 patronaje, 40 "dispensaires" edo artagia, 14 ñeñe zaingia, 8 háur-

baratze, eskolak, biltokiak, eta beste zonbat holako... Sosa nontik biltzen zian? Aberatsetarik, prefosta. Baina ez zütian hortako hantzen, ezi erraiten zaien: zien etxetan, haurrak *bezala gastatzen dütützie xakürrak; aldiz neskatoak hantxe bizi* arazten dütützie, hegatz peko zoko tzar batetan!

Ber denboran, Goroxümako pheredikiak hasi zütian "Notre-Dame" eliza nausian. Izigarriko arrakasta zian, eta bekaiztü zaitzon beste apez handi eli bat. Ameriketara igorarazi zien, bi urterentako, hanko Eüsaldünen bijitatsera, artean lekiaren hartzeko. Baina hark, aideko bat hartürik, lana hiru hilabetez egin zian, eta berehala Parisera ützüli zen.

Ber urtetan, güti gora-behera (1927-1934), radiotik gaitzeko pheredikiak egiten dütü, "l'Evangile par dessus les toits" (Ebanjelioa hegatzten gaiñetik) deitzen diala sail hori.

Ez da depütatürik, ez ministrorik, ez jeneralik, hura bezaiñ ezagütürik. Metroan non nahi agertzen da haren begitartea, zinemako star edo izar ederrena bezala. Lazgarriko letera zionia ükaiten dü mündü güzitik. Zer nahi mintzaldi egiten dü, librü izkiribatzen, mundiaren erdia kurritzen. Jesüiten agerkaria, "Etudes" izenekoa, lüzaz dü antolatzen.

Lan horiek oroek higtzen die. Berrogei-ta-hamazazpi urtetan ükenen dü lehen paraleisia kolpea. Hortik aitzina, ez da haboro ber fleitian izanen. Ez dü leheneko segida, ez laneo ber iraipena. Batean elhea galtzen zaio, bestean memoria. *Ez da horregatik ttonttoa, hüillanik ere...*

Orhit dit nola, diala laster hogeita-hamar urte, Mauleko kolejioan ikasle gazte-gaztea nintzalarik, urteko azken egünian mintzaldi bat egin zaikün.

Denbora hartan üsantxa bat bazen, geroztik lekü hanitxetan phürü galdü zaiküna: bakantza handietara joaiteko egünian, halako besta bat egiten zen, eta ikasle hoberenak zereemonia handitan saristatzen zütien.

Urte hartan arren —uste dut berrogei-ta-zortzian zela, ez bazen berrogei-ta-bederatzia— han ziren Elissabide kontseil jeneral, Xanpo Mauleko mera eta Lhande apez: hiruak aldizka mintzatü zaikün. Ez dakit beste biek zer erran zaikien. Baina hark kontatü zaikün nola, haur zelarik, Mauleko kolejiotik ihes egin zian behin. Ontsa erri egin günian, prefosta... gaitzeko ezpiritua baitzian orano Aita Lhande-k.